

Видосава Кашћелан

ЈЕДИНСТВО СЛИКЕ И ПОЈМА

*Мисао је женске природе,
она може да даје тек пошто
прими.*

Шопенхауер

Овај чланак је дио мог семинарског рада чија је одбрана услов за приступ на испит из методике математике на специјалистичким студијама Природно-математичког факултета у Подгорици. Садржајно, он је покушај сажимања излагања у књизи Рудолфа Арнхајма, *Визуелно мишљење* (Универзитет уметности у Београду, 1985. год.), које се односи на јединство слике и појма. Надам се да је ово сажето излагање сачувало довољан континуитет и да ће као такво наићи на интерес читалаца.

Арнхајмова књига представља покушај да се са ранијих проучавања умјетности пређе на разматрање визуелног опажања као сазнајне активности.

Поставља се питање: колико сазнајемо чулима и, обрнуто, колико се истински продуктивно мишљење дешава у области ликова? Ово је покушај сједињавања функција чула и ума, иако многи праве разлике, посебно на једној страни умјетници, на другој филозофи и теоретичари. Опажајно мишљење треба разматрати у најширем смислу, иако се ова књига ограничава на чуло вида као најефикаснији орган људског сазнања. У процесу сазнања ум мора да сакупи податке (чулне одразе) и мора да их преради. Ове функције су јасно одвојене у теорији, али не и у пракси. Када се говори о теоријском раздвајању треба указати на сензуалистичке филозофе, чија је иначе теза да ничег нема у интелекту чега претходно није било у чулима. Рационалисти XVII и XVIII вијека су сматрали да су поруке чула збркане и нејасне, те да је потребно умовање да би се разјасниле. И данас постоји предрасудна подијељеност између опажања и мишљења.

Читав наш образовни систем заснива се на изучавању ријечи и бројева, док се умјетност сматра као вјежба у пријатним вјештинама. Мало је установа у којима се сматра да умјетност доприноси развоју мислећег и маштовитог људског бића. Умјетности почивају на опажању и зато се сматра да не захтијевају мишљење.

Међутим, непходно је схватити нужност визуелног мишљења у свим областима људског умовања па самим тим нестаје расцјеп о коме говоримо. Процес људског сазнања кроз историју прате различита схватања о питању о коме говоримо. Тако су, на примјер, Питагорејци вјеровали да постоји разлика између небеског царства и живљења на земљи.

Елејски филозоф Парменид је захтијевао коначно разлучивање између опажања и умовања, јер је у умовању требало тражити исправке чула и успостављање истине.

Демокрит је учио да у стварности нема ничег сем атома и празнине. То је помогло да се успостави мисао о неподјелијеном физичком свијету, уједињеном природним законом и редом.

У западној цивилизацији разлучивање објективно постојећег свијета и његовог опажања доводи до рађања психологије. Треба истаћи да први велики психолози запада су софисти. Грчки мислиоци праве разлику између мудре и немудре примјене чулног искуства. Тако се расцјеп, превазиђен у поимању физичког свијета, преноси у ум.

Код Платона имамо двојак приступ: према једном од њих, чврстим ентитетима који објективно постоје прилази се оним што бисмо ми назвали логичким радњама (повезивање форме ствари, одређивање општег и посебног); други приступ се огледа у покушају да се дође до чврстих општости помоћу логички мисаоних радњи.

У овом случају Платон говори о „гледању истине“ а не „знању из искуства“. „Гледање истине“ је „безбојна, безоблична, неопипљива суштина видљива само уму, том водичу душе“. „А душа је као око: када се задржи на ономе што истина и биће осветљавају, душа опажа и разумије и зрачи памећу; али када се обрне сумраку постојања и непостојања, она тада има само мњење, и креће се жмиркајући, и најпре је једнога мњења а затим другог, и као да је сасвим без памети.“

Код Аристотела срећемо систематизацију знања стечених чулним искуством, као и зачетке индукције, апстракције и уопштавања која омогућују модерну науку. Аристотел је први који је схватио да се суштина налази само у појединачним предметима из којих се извлаче општа својства. Позната је његова реченица: „Када се једна из низа логички неиздвојивих посебности успротиви, најранија општост буде присутна у души: јер, мада чин чулног опажања спада у посебност, садржај је општи, на примјер „човјек“, а не „човјек Калијас““.

Од Аристотела потиче дефинисање појмова помоћу општег појма и специфичне разлике. Он тврди да је један предмет стваран за нас преко своје истинске и стварне природе, а не преко својих случајних, промјенљивих својстава. На крају овог дијела поменимо још једну изреку Аристотела: „Душа никада не мисли без слике.“

Опажања као сазнање

Како то може да буде интелигенција у опажању? Зар она није ствар мисли?

Смисао овог поглавља јесте да укаже да сазнајне радње које се зову мишљењем нису привилегија менталних процеса изнад и изван опажања, већ су суштински састојци самог опажања. Управо радње: активно истраживање, одабирање, поимање суштине, исправљање, апстраховање, анализа и синтеза, допуњавање, исправљање, упоређивање, рјешавање проблема, као и комбиновање, издвајање,

смијештаће у контекст нијесу прерогативи ниједне менталне функције већ начин на који људски мозак обрађује сазнајни материјал на сваком нивоу.

Под „сазнајним“ подразумевамо све менталне радње укључене у примању, слагању и обради информација: чулно опажање, памћење, мишљење, учење. Ово се коси са гледиштима неких психолога који из сазнања искључују дјелатност чула, и који указују на разлучивање између опажања и мишљења, што се овдје жели уклонити.

Начелно, не постоји ниједан мисаони процес који се не би могао наћи у опажању. Визуелно опажање је визуелно мишљење. Има разлога за традиционални расцјеп између виђења и мишљења. То се приписује чињеници да је ментални лик спољњег свијета различит од пројекције на мрежњачи тог лика.

Међутим, постоји разлика између пасивног поимања и активног опажања, чак и у елементарном визуелном доживљају. Да ли пасивно опажамо објекте спољњег свијета, или опажамо облике, понашање, ова активна дјелатност је уствари визуелно опажање. Свијет који настаје визуелним опажањем није непосредно дат, он се ствара, брже или спорије, стално излажући се потврђивању, поновном оцјењивању, промјени, исправкама и продубљивању, разумијевању и др.

Шта значи опажање

Да ли мишљење третирамо као интелектулне радње извршене на сазнајном материјалу?

Наше мишљење и опажање међусобно дејствују у пракси, наше мисли утичу на оно што видимо и обрнуто. Напримјер, величина предмета како га човјек види обично не одговара релативној величини пројекције тог предмета на мрежњачи, на примјер, пројекција кола која су далеко мања је на мрежњачи од пројекције поштанског сандучета које је близу посматрача, а изгледа као да има нормалну величину кола.

Хелмхолц (XIX вј.) каже да се погрешни лик исправља несвјесним судом заснованим на чињеницама доступним посматрачу.

Поставља се питање да ли је опажај добијен од пројекције на мрежњачи исто толико измијењен као сама та пројекција, и да је то варљива опажајна величина која је више извучена из знања посматрача, или пак опажајна ситуација садржи чиниоце који, рецимо, лику кола додјељују неку другу величину различиту од оне која одговара пројекцији на мрежњачи. Треба истаћи да кроз опажање, као и перцепцију, разне ствари значе разним људима.

Истраживање удаљеног

Може се рећи да је чулна осјетљивост сама по себи интелигентна. Једна од интелигенција чула је способност прибављања информација о ономе што се догађа на удаљености. Слух, вид, мирис, спадају у та удаљена чула.

Ж. Пијаже каже: „Читава развој менталне способности, од опажања и навика до представљања и памћења, као и до виших радњи умовања и формалног

мишљења јесте функција постепено све веће удаљености промјена, то јест, равнотеже између асимилације све удаљенијих стварности у одговарајућу акцију и прилагођавања те акције на те стварности.“

Способност опажања на даљину повезује се са оним што зовемо далековидошћу интелегентног човјека. Виђење је као што је истакао Ханс Јонас прототип а можда и поријекло онога што се зове теорија, значење одвојено од посматрања и разматрања.

Чула су разнолика

Сва чула доприносе разноликости својстава одређеног објекта, али је важно за интелегентно понашање у одређеној чулној области да се та својства могу организовати у одређене системе облика.

Чула мириса и укуса су богата у нијансама, али људски ум тешко да може да мисли помоћу њих. Вид и слух су медијуми *par excellence* за употребу интелегенције. Виду помаже чуло пипања, али оно није даљинско чуло и ако истражује облике сантиметар по сантиметар, корак по корак, ускраћено је за богатство визуелних ликова удаљених предмета добијених оптичком пројекцијом.

Чулни звукови, односно музика су једно од најмоћнијих одушака људске интелегенције. Иако се у музици обавља мишљење највишег реда, музика по себи једва да је мишљење о свијету, јер указује на физички свијет посредно и скоро без помоћи других чула.

Виђење је медијум мисли првог реда. Погодности чула виђења су неопходне за функционисање људског ума. Опажање није пасивно, огледи о лишености чулних утисака показали су читаву менталну поремећеност личности (једноличне дражи). Непрекидно реаговање на околинду је основа за рад нервног система.

Виђење је пробирљиво

Развој чула и опажања је од почетка био усредсређен на оне одлике околине које су правиле разлике између онога што побољшава и онога што спутава живот.

Платон у дјелу „Тимај“ тврди да „племенита ватра која загријава људско тијело струји кроз очи у глатком и густом млазу свјетлости. На тај начин употребљен је један опишљив мост између посматрача и посматране ствари, и преко тог моста импулси свјетлости што зрачи са предмета путују до очију, а одатле до душе“.

Римски филозоф Бетијус написао је: „ . . . јер вид је заједнички свим смртницима, али потиче ли он од ликова који доспијевају у око или од зракова упућених ка предмету виђења, сумњам да се може сазнати, мада обични људи нису свјесни да таква сумња постоји“.

Хиљаду година касније Леонардо да Винчи пише утку против „ . . . математичара који тврде да око нема духовне моћи која се шири на даљину од њега, око прима али не шаље ништа од себе“. Било је пуно доказа против овог става. Напримјер, сељаци свакодневно виђају како змија звана ламија укоченим

погледом привлачи, као магнет гвожђе, славуја који уз жалосну цјесму хита својој смрти.

Активна селективност је основна црта виђења, као што је и црта сваке друге интелектуалне радње, посебно опажања промјена у околини. Посматрати непокретне дјелове околине може бити у функцији познавања мјеста будућих промјена или контекста у коме се догађаји збивају.

Промјена је одсутна у непокретним стварима, али и у стварима које се непрекидно понављају, сталне дражи, стална бука или мирис. Стално посматрање истих фигура, или истих шара временом ишчезавају из вида што је реакција на монотонију која је свјесна одбрана или психолошко слабљење импулса створених у мозгу статичном ситуацијом.

Селективна пажња је корисна али има и ману што засићеност може довести до превиђања различитих битних ситуација. Очи се крећу у својим дупљама и њихово селективно истраживање се појачава покретима главе и читавог тијела, селективно се биљеже појаве, када је ријеч о бојама не биљеже се сви преливи већ се задржава на неколико основних боја из којих се изводе све остале. Ово је експериментално потврђено тако да боје видимо као варијације и комбинације неколико примарних боја. Дакле, можемо говорити да виђење и психолошки намеће концептуални ред материјала које биљежи. Оно што је познато о боји лако може да важи и за облик.

Да ли пријемници на мрежњачи разликују кретање од непокретности? Данас се зна да мрежњача жабљег ока садржи бар четири типа пријемника од којих сваки реагује на посебну врсту дражи. Једни су „откривачи буба“, други реагују на кретање и откривање ивица, али сви пријемници реагују као тим који схвата облике и покрете. То упућује да на нивоу мрежњаче нема механичког биљежења елемената.

О селективном понашању једноставних бића говоре научници Конрад Лоренц и Н. Тинберген. Пошто животиње не могу да кажу оно што виде, не знамо до које мјере се обавља селекција у опажању, али она сигурно постоји и то је реакција нервног система на посебне одлике видног поља пренесене очима. Реакције су урођене разним врстама, на примјер, жути кљун једне врсте галеба има на крају доње вилице црвену тачку што је знак распознавања родитеља од стране галепчета. Сигнали ове врсте задовољавају два захтјева, јасно се распознају по боји и облику и довољно су видљиви у околини.

Опажања ових врста животиња су подешена према њиховим селективним реакцијама, њихова видна поља су више хијерархијска а не хомогена, опажање је у функцији потреба. Ово је први примјер апстракције код животиња коју обавља врста, а не јединка, и она је урођена.

Фиксација рјешава проблем

Чињеница је да јединка контролише избор дражи и реакције на њих. Осјетљивост мрежњаче је ограничена и око издваја одређене доминантне тачке, одређене ствари које одваја од своје околине, зависно од потреба и пажње самог посматрача.

На раним органским нивоима драж намеће реакцију. Напримјер, када јака свјетлост уђе у видно поље новорођенчета оно се окреће спонтано према њој, реаговањем управља драж, а не иницијатива посматрача.

Окуларна фиксација се може објаснити као чин смањивања напетости. Наиме, када драж уђе у видно поље ексентично, она се супротставља средишту поља новим и страним средиштем. Овај сукоб између наметнутог спољњег свијета и реда унутрашњег свијета ствара напетост, која се смањује када се покретом очне јабучице та два средишта покlope, прилагођавајући на тај начин унутрашњи свијет спољњем. Чин фиксације може се објаснити као кретање од напетости ка њеном смањењу, односно као прилагођавање спољњег свијета нечем унутрашњем и обрнуто.

Овдје се може говорити и о рјешавању проблема који траже преуређење дате проблемске ситуације. Рјешавање проблема представља сазнајни ниво на коме се опажање и мишљење интегришу. Келер говори да се жељени циљ може постићи заобилазно, не директним слиједом опажајне ситуације, ако околности запријече очигледни ток, људско биће или животиња крећу заобилазним путем. Помијерање средишта виђења на средиште интересовања код Келера, открива да се жељени циљ може постићи заобилазно. Окуларна фиксација тежи да пронађе свој циљ у опажајном пољу које има свој ред. Узајамно дејство између структуре реалног свијета и потреба посматрача карактеристично је за психологију пажње уопште.

Вилијам Џејмс истиче да без селективног интереса искуство би било крајњи хаос. Када је ситуација сувише хомогена, када се ради о истим ликовима, поглед ће да блуди бесциљно покушавајући да нађе било какав облик. Потреба да се одабере јасан циљ постоји већ на нивоу мрежњаче, без овог ограничења ум би био заплуснут у један мах са више информација него што може да прими, ово омогућује уредсређивање пажње на неку занимљиву ствар и занемаривање онога што је ван предмета пажње.

Опажање дубине

Селективност се опажа и у дубинској димензији, и њу омогућавају кристална сочива очију. Дубинска димензија омогућава да се величина предмета мијења и да се прилагођава потребама посматрача, ако је крупна ствар у првом плану позадина је замагљена и сл.

Једно вријеме се вјеровало да предмет одиста улази у око посматрача, напримјер, Демокрит је сматрао да је опажање одсликавање површине предмета, па се постављало питање како неки предмет може довољно да се скупи да би обавио такав подвиг. Данас знамо да оно што око прима није дио самог предмета него његов еквивалент.

Величина пројектованог лика се мијења зависно од удаљености лика, мијења се и контекст, што подешавамо зависно од природе сазнајног задатка и односа између предмета и његовог контекста. За решавање одређеног проблема веома је важно наћи одоварајући визуелни опсег, он може да помогне у рјешавању проблема или да га спутава.

Облици су појмови

У опажању облика леже почеци образовања појмова. Оптички облик пројектован на мрежњачи је механичка забиљешка различита од визуелног опажаја тог лика. Напримјер, имајући у виду округле ствари оне буквално нијесу округле иако их посматрач не само упоређује са округлошћу већ и види округлост у њима, иако су оне само приближно такве.

Треба имати у виду да се приликом посматрања одређених ствари јавља и одређени степен визуелне буке која у нијансама мијења опажајни предмет, али то мало доприноси визуелном разумијевању. Понекад има урођених реакција на одређене облике, напримјер, црвена тачка на кљуњу галеба. По свој прилици, постоје урођене реакције на облик што не подразумева свјесно опажање, па чак и код виших врста кичмењака.

Да би се објаснила сложеност и гипкост опажања облика, треба претпоставити да се одлучне радње одвијају у мозгу, који организује дражни материјал. Обликовани склопови опажени на овај начин имају двије значајне особине, уопштено и лако се идентификују.

Дакле, опажај се не одвија на појединачни предмет већ на врсту склопа од кога се опажај састоји, може да буде само један предмет који се уклапа у тај склоп, а може њих безброј. Према томе, опажање пружа информације о врстама ствари, иначе живи организми не би имали користи од искуства.

Ово је питање идентификације ствари, тј. постојања јасног карактера те ствари. Овдје се опажање облика прихвата као поимање општих структуралних одлика, што потиче од Gestalt психологије. Постоје и друге теорије које овом питању прилазе на традиционалан начин.

Ако око само механички биљежи елементе надражаја, онда би и опажање облика у сазнајном смислу било лоше, ако прихватамо ову теорију онда опажање појмова дејствује на високом сазнајном нивоу образовања појмова.

Опажању треба времена

Може се поставити питање да ли се опажање облика дешава спонтано, без припреме, или се омогућује постепеним процесом учења. У ствари, већина органских поступака пролази кроз фазу учења и биолошког сазријевања.

Да ли почетна неспособност да се види облик настаје усљед недостатка сличног искуства, па је пак потребно вријеме да би се визуелна структура неког склопа усавршила. Стицање опажања у овом другом смислу био је предмет њемачких психолога о ономе што се зове Aktualgenese, они су неки визуелни склоп показивали веома кратко и више пута понављали исту ситуацију, тако да опажање постаје дифузно, недиферентна цјелина која се мијења и разрађује. Ти процеси мало личе на механичко биљежење дражи.

Оно што важи за опажање облика, важи и за боју. Мноштво свјетлосних таласних дужина које одговарају разним нијансама тонова обрађује се у неколико типова пријемника, склопови боја се сагледавају као разраде елементарних боја, чистих својстава жуте, црвене и плаве, тј. као комбинације примарних боја.

Ово исто важи и за облике, опажени облици су мање-више сложене разраде елементарних својстава.

У систему боја које налазимо на некој слици, секундарни појмови служе као прелазне везе између примарних боја, које представљају основу система. То је хијерархијски систем сличан систему традиционалне логике.

Има података о томе да се схватљивост облика и боја мијењају, зависно од врсте, културе групе, образовања посматрача и др. Та разлика се уочава и између различитих животињских врста, на примјер, пацов не опажа разлику између круга и квадрата. За неке људе петоугаоник је јасна фигура, за неке не, дјеца тешко распознају неке боје које су одраслима јасне, неке културе не доживљавају зелено и плаво као посебна опажања.

Како машине читају облик

Најновија истраживања иду у правцу да се направе машине које распознају појединачне склопове, да разазнају слова и бројеве у широком опсегу варијација и употребе разних писама и знакова.

Машина почиње на тај начин што поступа тачно као око: разбија непрекидни склоп дражи у мозаик испрекиданих дјелића, од којих се сваки биљежи одвојеном фотоелектричном ћелијом. Ово је поступак дигиталног кодовања, који претвара надражај у скуп дискретних јединица. У овом поступку облик се добија из анализе дражи.

Може се машини задати да на основу облика одреди надражај, ова кодификација се ради помоћу аналогије и када је задатак ограничен на читање стандардизованог низа облика, нпр. бројева штампаних једним те истим типом и у једној величини, мада машина се може подесити да биљежи до које мјере дата драж има заједничку област са датим узорком.

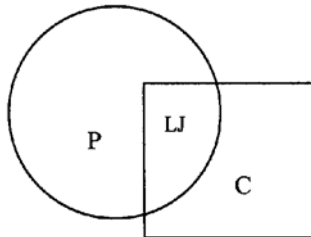
Могућности машине могу да се учине већим ако се искористе могућности промјене величине и размјере, нпр. промјена углова или нагиба који допушта савијање, истезање, увртање – таква „гипкост“ омогућује машини да издваја то-полошка својства.

Распознавање склопова може да се примијени на веома сложене склопове, али што је склоп једноставнији, то је задатак лакши. На примјер, кинески идеографи су већи изазов него римска абецеда. У пракси постоји потреба за једноставним облицима (слова, бројеви), што настаје у еволуцији организама обдарених чулом вида.

Употпуњавање непотпуног

Овдје говоримо о ситуацијама када неки предмет заклања други и спречава да се овај други види потпуно. Тада виђење има потребу да употпуни предмет.

Приликом самог опажања невидљиви дјелови се употпуњују видљивим да би се добила цјеловита слика. Реструктурисање употпуњавањем се налази у феномену провидности. На слици 1 дат је склоп који се састоји од три облика, црвеног, плавог и љубичастог између њих. У овом случају боје сугеришу на три одвојене цјелине, а облици на двије. Уочавајући и употребљавајући одређени однос између те три боје, наиме $Л = П + Ц$, опажање реструктурише сједињујућу средњу боју на тај начин што се види суперпозиција двију боја тамо гдје би се иначе видјела једна боја. Ово рјешење прилагођава ред боја реду ствари.

Сл. 1

Чуло вида често мора да савлада више предмета у исто вријеме, у случајевима када је видно поље пренатрпано онда се опажање најчешће одвија дјелимично. Напримјер, у умјетничким дјелима најбоље се види организованост чула вида, сликар реорганизује читаву видљиву ситуацију да би се уклопила у поредак који је сам открио, изумио и прочистио. У успјешним истраживањима добија се дјело које има лијепу структуру. Ово је најјаснији примјер активног истраживања облика и визуелног реда о којем се ради кад год се нешто посматра.

Одузимање контекста

Неоспорно је да контекст јако утиче на изглед неког предмета, према томе, када се његов лик мијења битно је знати да ли је то последица промјене самог предмета, околине или и једног и другог. Неопходно је знати посматрати предмет независно од његовог контекста што се постиже апстраховањем, или знати све промјене којима предмет подлеже у зависности од мјеста и функције у својој средини.

Познато је да ум има за циљ апстраховање, па лик предмета образован у уму је сталан неовисно од његових варијација на мрежњачи. Процесе који установљују сталност величине Хелмхолц назива „невјесним судом“. Примарни опажај има све деформације пројекције, али суд се мијеша и исправља их.

Ова теорија нападана је по три основа: да ли се исправке заснивају на претходно стеченом знању, да ли се стварно дешава „примарни опажај“ (шта је са опажањем испод нивоа свјесности), да ли је допуштена претпоставка да највиши ментални процеси учествују у елементарном опажању. Хелмхолц каже: „Чини ми се да у стварности постоји само површна разлика између „закључака“ логичара и оних индуктивних закључака чији резултат распознајемо у представама које добијамо о спољњем свијету преко наших осјета“.

Освијетљеност и облик као такав

Особине било ког дијела видног поља морају да се сагледавају у сталном односу са одговарајућим особинама поља као цјелине, а зато је потребно вријеме. Треба разликовати различите ситуације, када дати опсег свјетлости важи

за читаво поље и ситуације када се овај опсег мијења. Тако, нпр. иста количина свјетлости опажа се као релативно свијетлао предмет у тамној средини у једном углу поља, а као релативно таман предмет у свијетлој средини у другом углу; или ситуација када је дио собе јако освијетљен свјетлошћу од прозора или лампе и која је све тамнија што је извор свјетлости даљи.

Опажена величина зависи и од удаљености, што је предмет удаљенији то је важнија његова величина. Треба истаћи и то да као што удаљеност одређује величину, тако и величина одређује удаљеност. Удаљеност у дубину нема непосредан еквивалент у дводимензионалној пројекцији лика на мрежњачи. Оно што је недоступно мјери се помоћу корелисане варијабле, као у физици, температура се мјери висином живиног стуба.

У пројекцији предмета на мрежњачи лик зависи од самог предмета и његове околине. Контекст и предмет су органозоване цјелине, опажањем се може извући предмет из свог контекста јер опажање биљежи облик као организовану цјелину а не мозаик елемената.

Опажањем уочавамо инваријанте одређеног предмета, док се утицај контекста занемарује. Када се посматрач креће кроз околину мијењају се и пројективне величине свих њених дјелова, али идентитет предмета не може да се изводи из насумице набачених изгледа, напротив, контекстуалне промјене предмета остају незапажене, док су његова величина, облик и боја стални.

Опажати неки предмет као непромјенљив значи апстраховати га на највишем нивоу општости, а тај ниво је прикладан за све оне ситуације у којима се виђење примјењује у сврху физичког доживљавања предмета. Међутим у другим ситуацијама битна је истанчаност опажања, на примјер у сликарству.

Три става

Када се говори о „сталности“ опажаја могу се уочити три става:

- једна врста посматрача опажа допринос контекста као атрибут самог предмета (сликарство, посматрање личности у различитим друштвеним ситуацијама);
- уклањање контекста да би предмет добио у чистом, неисквареном стању (овдје је битна апстракција предмета);
- распознавање разлика између контекста и предмета, али не са циљем да се уклони дејство околине на предмет (за разлику од првог гледишта овдје предмет разоткрива свој идентитет у мноштву изгледа).

Очување контекста

Појам створен трећим ставом најбоље одговара продуктивном мишљењу. Он одговара не само богатству које такво схватање даје животу, већ оно и умјетнику и научнику обезбјеђује сталну везу са конкретним манифестацијама феномена који их занимају.

Различите манифестације неког предмета јављају се у одређеном реду. На примјер, Шекспиров Антоније испољава противуречно понашање дисциплинованог ратника и безвољног љубавника. Та противуречност постоји само на површини, све док контекст и „предмет“ нису раздвојени. Шекспир пружа стално присуство једне фигуре чији се идентитет не нарушава већ разоткрива уредним редосљедом околности. Док посматрамо Антонија како се креће међу силама које су оваплоћене у Цезару и Клеопатри, он се постепено открива преко својих реакција, тако да је тренутак његове смрти истовремено тренутак његовог потпуног открочења. Па ипак, ниједног тренутка ми заиста не видимо Антонија „као таквог“.

У сликарству, симболисти су извукли свој начин приказивања свијета из појединачних предмета, импресионисти су полазили од импресија у цјелини, то значи да постоји дубока разлика између те двије умјетничке тенденције, али нема никакве разлике у важности или вриједности између та два схватања стварности, она су два подједнако „добра“ вида исте стварности.

Апстраховани облик

Опажајно апстраховање се разликује од апстраховања у традиционалној логици, овдје се не ради о томе да се заједничка својства извуку из извјесног броја одређених случајева. Овдје опажање указује на једно друкчије схватање апстракције, на много виспредију сазнајну радњу.

Када се само мијења удаљеност предмета од посматрача онда се мијења само његова величина, међутим ако се мијења угао посматрања онда на облик утичу преображаји који су сложенији него што их даје еуклидска геометрија – трансформација, обртање или рефлексија у простору. Промјена угла уводи нас у област пројективне геометрије, она мијења величине углова предмета и односе дужина, она мијења све пропорције.

Настала деформација је доста груба када се ради о дводимензионом предмету, као што је пљосната слика на зиду; када је предмет тродимензионалан, нпр. коцка – њена слика на мрежњачи је дводимензионална са четири или шест углова. Ниједна пројекција коцке није коцка нити је садржи као дио својих особина, пројекције коцке задржавају бар правост својих ивица као непромјенљиви елемент; код мање једноставних тијела чак се и облик ивица мијења. Међутим, разне пројекције тијела у простору имају закономјерни редосљед постепене промјене, као што Арон Гурвич тврди да су „хармонија и усклађеност“ разних видова у оквиру редосљеда довољни да објасне опажену сталност облика.

Разне перспективе огледају се у сликарству (Микеланђело је сматрао да фигура треба да је спирално увијена, архаички стил подразумијева да се свака фигура компонује од независних дјелова, при чему је сваки потпун за себе). Како на основу перспективе добити стварни облик предмета у простору, кад се облици мијењају и не одговарају нужно облику предмета. Ово се може видјети у Валаховим и Оконеловим експериментима о тзв. кинетичком дубинском ефекту гдје се сјенка једног предмета који се окреће пројектованог на платну опажа у неким случајевима „исправно“ као лик крупног предмета у кретању. Нпр. четвртасти

предмет се обрће око своје вертикалне осе тако да опажамо на платну тамну, пљоснату, правоугаону фигуру која се периодично шири и скупља. Разне димензионалне пројекције коцке виде се као коцка зато што је то тродимензионално геометријско тијело најједноставнији, симетрични, четвртасти облик за који све оне могу да се вежу.

Приликом опажања нужно је да се не задржавамо само на оном што тренутно сагледавамо, већ да оно што тренутно видимо, видимо као дио веће цјелине. О томе говори Вилијам Хогарт – када посматрамо непровидан предмет онда дио који је окренут очима лако може да обузме наш ум, а на супротни дио у том тренутку не помишљамо, најмањи покрет који учинимо да испитамо неку другу страну тог предмета доводи у забуну нашу прву мисао, усљед недостатка везе између них.

У свакодневном животу перспективни видови лика употребљавају се само као ознаке за мјесто на коме се предмет налази у односу на посматрача, што се нарочито огледа у умјетности, нпр. коцка може да се нацрта као квадрат или пак са косим али паралелним ивицама тзв. изометријске перспективе. Свако богатije опажање биљежи и ужива чаробну и поучну разноликост пројективно бескрајно промјенљивог облика. Визуелни појам коцке обухвата многострукост њених изгледа, скраћења, нагибе и др. Овај сложенији доживљај огледа се у умјетности било да се ради о вјерним представама перспективних облика или пак о слободнијем тумачењу облика (кубизам).

Деформација тражи апстракцију

Истичемо два запажања која одликују апстракцију.

Прво, пројективне деформације не само што допуштају да се открије прототип који им лежи у основи него га чак активно захтијевају. Напримјер, ромб се сагледава као нагнут квадрат.

Друго, деформације се не опажају само негативно као нечистоћа која омета праву форму непромјенљивог предмета; оне се такође сагледавају и позитивно, као дејство одређеног стања које прекрива прави облик предмета. Ово је логичка посљедица положаја предмета у простору у односу на посматрача. Ове промјене омогућују опажању да прави разлику између онога што припада облику „*per se*“ и онога што је узроковано пројективном деформацијом.

Унутар људске заједнице можемо посматрати деформације нпр. „поварен човјек“. Овдје нам апстракција помаже да откријемо деформацију устаљеног тзв. „нормалног људског понашања“. Међутим ни овдје опажање деформације није статично, јер постоји нормална људска тежња за исправљањем и побољшањем одређеног стања.

Сталност и промјена

Претходна разматрања су показала да треба разликовати предмет од његовог изгледа. Што је предмет сложенији то је опажање сложеније, посебно што предмети нијесу нужно крути, они се крећу, савијају, уврћу, мијењају боју и др. а утицај околине је такође често сложен.

У тим ситуацијама тешко је издвојити основни предмет, али напори виђења стварају слику свијета у коме трајност и промјена дејствују као вјечни противници. Промјене се опажају као случајности основног трајног идентитета; али опажање испољава сталност као пролазну фазу промјене.

Вилхелм Винделбанд о грчкој мисли каже: „Запажање да се искуствене ствари мијењају једна у другу подстакло је најранија филозофска размишљања“. Визуелно опажање је филозофе који су трагали за трајношћу упутило на *arche*, супстанцу свијета која лежи у основи промјенљивости материјалних ствари, „која трпи те промјене и која је исходиште свих појединих ствари и у коју се оне поново преобраћају“. Опажање је пружио видљиве доказе да се све ствари налазе у току сталне промјене, али разум је био довољно mudar да разликује трајно од промјенљивог и да опажа непокретно као фазу кретања.